

*Љубица Кандић,
редовни професор Правног факултета у Београду*

УСТАВНОПРАВНИ РАЗВОЈ КНЕЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ДО 1918.

У Србији је цео XIX век био обележен борбом за уставни поредак. Интензитет те борбе не може се мерити само по броју донетих устава иако тај број није мали — два уставна акта у држави првог устанка и шест устава (1835, 1838, 1869, 1888, 1901. и 1903) — већ много више по значајној политичкој активности која је уследила око каснијих промена устава у целини или њихових појединих одредаба. Оно што даје посебан значај борби српског народа за уставно уређење јесте чињеница да се истовремено борило за национално ослобођење испод турске власти и против мешања Турске и великих европских држава у унутрашње уређење своје државе.

При оцени карактера и садржине устава треба истаћи да су неки од поменутих устава октроисани и недемократски, али је било и демократских устава које је изаборио српски народ. Међу поменутих уставима било је и оних који се нису примењивали, као на пример Сретењски устав од 1835. године, а неки су се веома кратко примењивали — устави од 1888. и 1901. Најдемократскији устави у историји Србије били су устави од 1888, односно 1903. године.

Поменуте српске уставе сачинили су или образовани Срби из Јужне Угарске, или поједини истакнути и образовани Србијанци а од седамдесетих година XIX века и политичке партије.

Свим поменутих уставима није увек на адекватан начин регулисано уставно уређење. Поједини устави су инаугурисали конзервативан концепт уставног уређења, чиме су објективно кочили модерни уставни развој Србије (на пример, Устав од 1838). Поједини су предвидели такво уставно уређење које је превазилазило дотадашњи развој српске државе (на пример, Устав од 1835). Наравно, Србија је имала и такве уставе који су били примерени постојећим односима, односно њеном друштвено-економском и политичком уређењу (на пример, устави од 1888. и 1903).

У државноправном развоју Србије могу се уочити три периода који, сваки за себе, представљају једну целину. Периодизација је извршена имајући у виду државноправни развој Србије, а не њен уставни развој.

У држави првог устанка три руска уставна пројекта и два српска уставна акта из 1808. и 1811. обележили су уставно уређење те државе. Руски пројекти нису примењивани а у српским уставним актима уставно питање сведено је на одређивање уставног положаја два врховна органа власти — Војда и Совјета. Пропашћу српске државе 1813, прекида се континуитет самосталне власти у Србији, она поново постаје део Турске Царевине, али њена борба за самосталну унутрашњу управу, а у крајњој линији и за независност, паралелно тече са борбом за независност. Хатишерифом од 1830. постављен је правни основ унутрашњег уређења Србије.

У периоду од 1830 — 1878. године донета су три устава: 1835, 1838. и 1869. године. Сретењски устав иако није примењиван, допринео је стварању правне и политичке свести која ће бити неопходна за даљу осмишљену борбу за уставни поредак у Србији.

„Турски устав“ спада у октроисане уставе. Његове одредбе о положају Совјета биле су камен спотицања за сва три српска кнеза (Милоша и Михаила Обреновића и Александра

Карађорђевића), а дале су Порти могућност да се меша у унутрашње послове Србије.

Устав од 1869. у неку руку представља прекретницу у уставном развиту Србије. Одређен је уставни положај скупштине а смањена је улога Совјета као органа власти. Одредбама о политичким правима и слободама грађана настављен је започети процес укључивања народа у политички живот. За овај устав могло би се рећи да и по форми и по садржини припада буржоаским уставима.

У трећем периоду од 1878 — 1918. донета су такође три устава: 1888, 1901, 1903. То је време када Србија поново постаје независна држава и када се политичке борбе воде преко политичких партија. Поменути устави, изузев, донекле, Устава од 1901. године су и по форми и по садржини модерни буржоаски устави. Политички живот се готово искључиво одвија преко политичких партија. Скупштина добија сва обележја класичног буржоаског парламента, а парламентарни систем владавине је обележје и претпоставка даље демократизације политичког живота. Истина, тај континуитет у демократском развоју Србије прекинут је владавином Александра Обреновића и његовим ударима. Завршни чин његове недемократске владавине био је октроисани устав од 1901. године.

Уставом од 1888. Србија је постала уставна парламентарна монархија. Овај Устав је примерен дотадашњем развоју српске државе, а својим одредбама изразио је започети процес модернизације политичког уређења.

За време последњег владара из династије Обреновића, Александра, дошло је до велике уставне кризе у политичком животу Србије која није везана само за личност неспособног и амбициозног српског владара, него и за оштре социјалне и политичке сукобе и борбе између политичких партија које су се смењивале више пута на власти. Устав од 1901. запамћен је више по ударима краља Александра и његовом апсолутизму, него по одредбама које је садржао. Истина, из њега су елиминисана нека достигнућа и демократска права до којих се дошло кроз мукотрпну политичку борбу за уставност и законитост.

Последњи устав који је донет у овом периоду је Устав од 1903. Он представља незнатно измењени Устав од 1888, те у нормативном регулисању система власти није било значајнијих промена. Међутим, стварни положај појединих органа одређен је појачаном улогом партија у политичком животу Србије и поновним увођењем парламентарног система владавине. Овај Устав је један од најнапреднијих устава у Србији. Вратио је демократију и омогућио функционисање демократских органа власти. Уједно, омогућио је не само бржи економски и друштвени, већ и културни развој српског народа. Такође је дао подстрек и мотивацију српском народу да у једном стабилном политичком поретку искаже велике могућности за бржи друштвено-економски, културни и политички развој Србије.